

Т. В. Крилова, А. Г. Гудманян,
Гуманітарний інститут НАУ, м. Київ

ЛІВОСТОРОННЯ ВАЛЕНТНІСТЬ ДІЄСЛОВА В КОНТРАСТИВНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглянуто явище деперсоналізації з позицій семантичного синтаксису та контрастивного синтаксису. Описані найбільш частотні засоби деперсоналізації в науковому дискурсі.

Ключові слова: предикатно-аргументна структура речення, формально-синтаксична структура речення, актант, семантична роль імені при предикаті, комбінаторика ролей, науковий дискурс, категорія персональності.

В данной статье рассматривается явление деперсонализации с позиций семантического синтаксиса и контрастивного синтаксиса. Описаны наиболее частотные способы деперсонализации в научном дискурсе.

Ключевые слова: предикатно-аргументная структура предложения, формально-синтаксическая структура предложения, актант, семантическая роль имени при предикате, комбінаторика ролей, научный дискурс, категория персональности.

The paper looks on the problem of depersonalisation from the point of view of semantic syntax and contrastive syntax, discussing its most typical realisation in the academic discourse.

Keywords: semantic sentence structure, formal-syntactic sentence structure, actant.

Питання дієслівної валентності у власне-граматичному та функційно-семантичному вимірах привертає увагу лінгвістів у силу того, що її категорійна семантика пов'язана не тільки із суто формальним механізмом реченнєвої структури, але й умонтована у комунікативно-функціональну перспективу речення-висловлення.

Активний розвиток семантичного синтаксису пов'язаний з новим «лінгвістичним поворотом» – зверненням до «людини у мові» за словами Еміля Бенвеніста. Антропологічний поворот був насамперед підготовлений працями В.фон Гумбольдта, що проголосив залежність мови від людини, а його ідеї та положення були розвинені та доповнені Е.Бенвеністом, А.Вежбицькою, Н.Хомським. Із появою генеративної граматики і теорії глибинних структур Ноама Хомського структурний підхід престав домінувати в лінгвістиці і наука круто повернула до семантики, а далі до когнітивістики та психологічного аспекту в мові. Сучасна наука надає семантиці величезне значення, розповсюджуючи теорію значення іа структурний синтаксис, морфологію тощо. В синтаксисі царина семантичних досліджень є закономірним продовженням доробок Фердинанда де Соссюра, який розділив поняття мови і мовлення, тобто структуру та індивідуальне її вживання.

У побудові комунікативної синтаксичної конструкції визначальна роль належить дієслову, оскільки саме дієслово наповнює речення часовим значенням, указує на певний спосіб дії, граматичний вид, у дієслово транспонується й морфологічно закріплюється властиве іменникові граматичне значення особи, числа й роду. Основним же показником центральної ролі дієслова в реченні є його семантико-синтаксична валентність, яка «прогнозує» семантико-синтаксичну структуру речення, визначає семантичну роль непередикатних знаків. Тому розгляд семантичної структури речення слід здійснювати з обов'язковим урахуванням типу предиката, його лексико-семантичної природи, від якої безпосередньо залежить кількість учасників дії та їх рольовий статус.

Поняття валентності, яке стосовно граматики обґрунтував Л.Теньєр на матеріалі французької мови, виникло на основі вивчення синтаксичних потенцій дієслова – мовної одиниці, яка вирізняється складними сполучувальними можливостями. Валентність подано Л. Теньєром [6] насамперед як здатність дієслова сполучатися з певною кількістю актантів – діючих членів та сирконстантів – обставинних членів речення – при побудові висловлювання і порівнюється ним з валентними властивостями атома в хімії. Залежно від виконуваної функції мовознавець виділив трьох учасників ситуації: *prime actant* («перший актант»), *second actant* («другий актант»), *tiers actant* («третій актант»). За Л.Теньєром, той, хто здійснює дію, є «першим учасником»; той, що відчуває на собі дію, відповідно, – «другим»; компонент, якому адресовано певний процес, – «третім». Число таких учасників обмежене, піддається точному вираженню й обліку [6, с. 265]. Кількість можливих семантичних ролей актантів не дуже велика, хоча про їх конкретну кількість говорити не можна (одними лінгвістами визначено 8 ролей, у інших цей список перевищує 40 ролей). Теорія Л.Теньєра постає повністю вербоцентричною, оскільки дієслово є абсолютно пануючим членом речення, йому підпорядковані усі інші іменники, яким у свою чергу підпорядковані прикметники. Всі вони послідовно витворюють відповідні вузли.

У російському мовознавстві термін «валентність» уперше застосував С.Д.Кацнельсон. За визначенням ученого, валентність – це «синтаксична потенція слова, що міститься в його лексичному значенні, тобто здатність приєднувати до себе інше категорійно досить визначене повнозначне слово» [4, с. 20]. Дослідником диференційовано формальну та змістову валентність. Значення дієслова містить у собі граматичні елементи, які визначають кількість місць при дієсловах певного типу. Змістова валентність вимірюється кількістю «місць», що відкриває предикат. Формальна валентність зумовлена елементами синтаксичної морфології в конкретній мові.

Теорію сполучуваності слів в українському синтаксисі опрацьовували І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, А.П. Грищенко, Й.Ф. Андерш, М.П. Кочерган, Т.Є. Масицька та інші. На думку І.Р. Вихованця, семантико-синтаксичну валентність слід розглядати в протиставленні формально-синтаксичній валентності, оскільки валентність є «категорією міжрівневого ... характеру» [1, с. 218].

Валентність дієслова насамперед пов'язана з його первинною синтаксичною функцією бути ознаковим словом, тобто предикатом. Дієслово-предикат визначає склад речення, від нього залежить, які валентнісні партнери його супроводжуватимуть. Реалізація валентнісних зв'язків предикатів спричиняє до появи в струк-

турі речення другорядних членів. На основі дієслова і валентно пов'язаних із ним іменників формуються різні типи семантико-синтаксичної структури елементарних простих речень. Синтаксична структура речення визначається в основному граматичними властивостями слів, які до нього входять, насамперед – їхніми сполучувальними ознаками, які включають його синтаксичні й семантичні валентності.

При визначенні поєднувальних потенцій дієслова необхідно розрізнити лівобічну й правобічну валентність і відповідно лівобічні та правобічні субстанційні компоненти. Лівобічна валентність репрезентована суб'єктивним субстанційним компонентом, за яким закріпилося відповідне місце – як правило, перед дієсловом. Наявність суб'єктивної синтаксеми в лівобічній позиції властива всім дієсловам, виняток становлять лише дієслова з так званою нульовою валентністю. Правобічні іменникові компоненти диференціюються на такі синтаксеми: об'єктивну, адресативну, інструментальну, локативну, тощо. Наявність певної відповідної правобічної синтаксеми залежить від валентності дієслова, з-поміж яких диференціюють одно-, дво-, трьох-, тощо.

При синтаксичному підході до валентності як до детермінованого дієслівними властивостями структурно-семантичного мінімуму речення необхідно розрізнити облігаторні й факультативні актанти, а також «вільні поширювачі» висловлювання. У реальному реченні як поверхневій одиниці всі його компоненти диференційовано на обов'язкові, тобто такі, що йдуть від глибинної структури, й факультативні, які пов'язані тільки з поверхневою будовою. Різниця між облігаторними й факультативними актантами зумовлена насамперед структурою речення й залежить від контексту: актант уважається обов'язковим, якщо при його неназванні речення стає аграматичним. Якщо ж при вилученні певного члена речення зберігає структурно-граматичну завершеність, то актант необхідно визнати факультативним.

Синтаксична валентність може співпадати, а може не співпадати в англійській та українській мовах. Спільним є те, що в обох мовах превалюють двовалентні дієслова, тобто лівосторонній актант суб'єкт дії і правосторонній актант об'єкт дії є змістовно обов'язковими актантами для більшості предикатів. Меншість, в свою чергу, в обох мовах складають дієслова, що мають дефектну парадигму відносно категорії особи (безособові) та неперехідні дієслова.

Лівостороння валентність дієслова пов'язана з категорією персональності, яку визначають як категорію актуалізаційну, ту, що співвідносить з точки зору мовця ситуацію, що позначається, та її учасників з учасниками мовного акту. Польовий підхід до вивчення мовних засобів реалізації персональності дозволяє спостерігати універсальний характер градуальних відношень у сфері персональних (визначено-особових, невізначено-особових, загально-особових) значень з точки зору вираженості суб'єкта дії (агента): від прямої чи схованої форми його вираження до вилучення суб'єкта, деперсоналізації, переміщення його в імплікацію. Останнє пов'язано з ослабленням активності діючої особи, представленням дії як тої, що відбувається незалежно від волі суб'єкта.

Структурні засоби категорії персональності не співпадають в англійській та українській мовах у зв'язку із різними нормами оформлення поверхневої структури речення в англійській та українській мовах. Так, в українській мові є можливість вилучення суб'єкта дії з поверхневої структури висловлення в одночленних реченнях в той час, як англійська мова характеризується формалізованістю структури речення, що виявляється в її формально вираженій бінарності та обов'язковому заповненні лівосторонньої позиції дієслова – типовій тенденції аналітичних мов до неодмінно двочленної схеми. У цьому плані можна констатувати крайню обов'язковість бінарної схеми англійського речення на фоні порівняно вільної структурної типології речення українського, характерної для флективних мов і пов'язаного з цим різномайття синтаксичних варіантів одночленних речень. Тому засоби деперсоналізації значним чином відрізняються в двох мовах.

Функціональність різних засобів деперсоналізації в англійській мові слушно розглянути у межах наукової комунікації, де текстоутворююча діяльність автора спрямована, по-перше, на об'єктивне та несуперечливе відображення референтного простору повідомлення: деяку множину наукових фактів і закономірностей і де відправник повідомлення є досить відчуженим від особистісної іпостасі. Деперсоналізація в англійському науковому дискурсі є одним із найчастіших індикаторів хеджінгу, за допомогою яких реалізуються такі тактики як зменшення категоричності висловлювання, непевності, скромності, обережного прогнозування, створення ефекту деперсоналізованої об'єктивності [3].

Аналіз наукового дискурсу свідчить про два найбільш частотні засоби деперсоналізації в науковому тексті. По-перше, це пасивні конструкції, які одночасно слугують і засобами детранзитивізації, тобто допомагають усунути обов'язковий лівобічний актант з поверхневої структури висловлення та перемістити правобічний актант в препозицію до дієслова. По-друге, це метафоричне вживання неагентивного підмету із дієсловами, що потребують лівобічного актанту-агенту (агент – хтось/щось, хто використовує свою власну енергію). Усунення агенту дії з поверхневої структури англійського речення у випадку структурної деперсоналізації здійснюється шляхом заміщення позиції синтаксичного підмету речення неагентивними елементами семантичної пропозиції, а саме:

1) пацієнтом (*Though it may never move into the mainstream, an alternative medicine promoted by a Hindu group in India is getting some attention: cow urine as a treatment for numerous diseases, including cancer, diabetes and tuberculosis.*)

2) каузативом (*A small rise in ocean temperature could send fish stocks soaring or plummeting, or harvesting too many of the largest individuals could send the entire population into convulsions.*)

3) локативом (*The severest-hit regions of Henan and Anhui will see their wheat harvest down by about 20 percent*)

4) темпоративом (*Earlier studies had failed to detect caffeine's memory boost, probably because those experiments gave caffeine before the learning happened.*)

5) інструментативом (*Carbon-capture technology reduces efficiency even further.*)

Таким чином, семантична структура речення являє собою певну піраміду, вершиною якої виступає предикат з його валентними властивостями, що виявляються або не виявляються залежно від ситуативно-комунікативних умов мовленнєвого потоку.

Література:

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 220 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
3. Ільченко О. М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / О. М. Ільченко. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2002. – 37 с.
4. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
5. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1971. – 192 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с фр. И. М. Богуславского и др. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
7. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 10. – М. : Прогресс, 1981. – С. 496-530.